

MAHMUDXO'JA BEHBUDIYNING PRAGMATIK VA HUQUQIY QARASHLARI

Davronova Parizoda Baxtiyorovna

PRI-S-722U

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti Samarqand filiali
<https://doi.org/10.5281/zenodo.11103597>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 20-April 2024 yil

Ma'qullandi: 25- April 2024 yil

Nashr qilindi: 30- April 2024 yil

KEY WORDS

jadid, ilm, ma'rifat, maktab, millat,
taraqqiyot, qonun, huquq,
huquqshunos.

ABSTRACT

Mazkur maqola jadidchilik harakatining rahnamosi, buyuk ma'rifatparvar Mahmudxo'ja Behbudiyning ilmiy-ma'rifiy va huquqiy qarashlariga bag'ishlangan. Ushbu masala mohiyatini ochib berishga Mahmudxo'ja Behbudiyning asar va maqolalaridagi fikrlari ilmiy tahlil etilgan.

Turkiston jadidchilik harakatining darg'alardan, buyuk ma'rifatparvar Mahmudxo'ja Behbudiy o'z davrida insonning ma'naviy va madaniy rivojlanishi uchun zarur bo'lgan –ilm olish huquqi va uni kafolanlash borasida qimmatli fikrlar bildirgan va dolzarb muammolarni ilgari surgan.

Mufti Mahmudxo'ja Behbudiy millat va mamlakat taraqqiyoti uchun xalq orasida ilm-fanni keng yoyish, ommani savodxon-ma'rifatli qilish, diniy va dunyoviy bilimlardan bahramand qilish nihoyatda zarurligini teran anglagan edi va bu borada alohida fidoyilik bilan sa'y-harakat qildi.

Mutafakkir ilmning jamiyat taraqqiyotidagi rolga nihoyatda yuksak baho berar ekan, musulmonlarni, turkistonliklarni diniy va dunyoviy ilmlardan, zamonaviy fan yutuqlaridan bahramand bo'lishga chaqiradi.

Mahmudxo'ja Behbudiy "Millatlar qanday taraqqiy etarlar?" nomli maqolasida yozishicha, taraqqiy qilayotgan millatlarning ulamosi zamondan xabardor bo'lib, o'z millatini "masoliha zamoniya"si (rivojlanishning zarur ashyosi- M.E.) bilan ta'minlashga sa'y-harakat qiladi, millatni ko'tarmoq, rivojlantirmoq uchun mol –mulk bilan g'ayrat qilib pul ajratishni va sarflashni, homiy bo'lishni millat mulkdorlariga taklif va tashviq qiladi, tushuntiradi. Har bir millat ziyolisi va olimi millat uchun so'zlaydi, yozadi, milliy ehtiyoj va taraqqiyotni o'z xalqiga, fuqarosiga bildiradi. Mamlakat mulkdorlari o'z millatlarini rivojlantirish yo'lida mablag' sarflaydilar, masalan, yangi usuldagi zamonaviy maktablar barpo etib, unda har tomonlama rivojlangan, barkamol avlodni shakllantirishga harakat qiladilar. Hukumatni o'rta va oliy maktablarga o'qiyotgan o'z millati bolalariga homiy qiladilar, nochor millatdoshlarini ham diniy va dunyoviy maktablarga berib, ularni o'z xarajatlari bilan o'qitadilar [1].

Behbudiy millatimiz va xalqimiz ravnaqi nuqtai nazaridan mentalitetimizdagi ayrim qusurlarni jahon xalqlari bilan taqqoslaydi. Millatning dardiga mulkdorlarimizning homiyliги, aniqrog'i, ma'rifiy homiyliги darmon bolishni uqtiradi.

Behbudiy xalqni savodli, ma'rifatli qilish uchun jadid maktablarini ishonchli vosita deb biladi. Matbuotni esa ma'rifatni yoyish quroli sifatida qaradi va uning kuchidan unumli foydalandi. Behbudiyning ma'rifiy qarashlari, ta'lim-tarbiya uyg'unligi uchun kurash masalalari uning o'zi bevosita ham noshir, ham muharrir sifatida tashkil etgan "Samarqand" gazetasi va "Oyna" jurnali sahifalarida o'z aksini topdi [4,16-b]. "Oyna" jurnali ma'rifat va madaniyat tarqatishda juda katta xizmat qildi. Unda millat va uning haq-huquqlariga, tarixiga, til-adabiyot masalalariga, dunyo ahvoliga doir qiziqarli maqolalar, bahslar berib borildi. Behbudiy ilmu ma'rifat xalq ommasidan o'zlashtirib olingandagina Ijtimoiy taraqqiyotga hal qiluvchi kuchga aylanadi, deb fikr yuritadi [6,50-b].

Mahmudxo'ja Behbudiy barcha harakat va xarajatlarni ilm-fanni rivojlantirish yo'lida sarflash zarurligini uqtiradi. U jamiyat taraqqiyoti uchun maktablarda dunyoviy fanlarni o'qitmoq nihoyatda zarurligini teran tushungan holda: "Boshqa millatlarga qaralsa ko'rilurki, muntazam maktablari bor va avval maktabda diniy ilm ustida dunyoviy ilm va fanlar ham oqilur, chunki dunyoda turmoq uchun dunyoviy fan va ilm lozimdir, zamona ilmi va fanidan bebahra millat boshqa millatlarga poymol bo'lur", deydi [5, 68-b].

Behbudiy yozadi: "Boshqa millatning yosh bolalari maktabda, lekin bizniki hammolikda. Boshqa millat ulamosiga tobe ekan, bizni ulamo bilaks avomga tobedir? Buning oxiri xarobdir, yigirma, o'ttiz sanadan so'ng yana yomonroq bo'lur, musulmonlik ilm va odob bilan qoim, millat axloq, fazl va hunar bilan boqiy qoladi" [1].

Mahmudxo'ja Behbudiy jamiyatdagi mavjud illatlarni keskin tanqid qilar ekan, bu illatlardan qutilish yo'llarini ham ko'rsatib beradi. Qizig'i shundaki, Behbudiyning bu ko'rsatmalari o'z zamonasi uchun naqadar muhim bo'lgan bo'lsa, bozor iqtisodiyotiga o'tgan yangi O'zbekiston xalqi uchun ham shunchalik asqotadigan mohiyatga ega.

Behbudiy jadidchilik harakatining rahnamalaridan biri sifatida mamlakatda maktab - madrasa, millat islohi zarurligini uqtiradi. "...millatni diniy ilm va dunyoviy ilm-fanlar o'qimoq uchun targ'ib qilmoq kerakdur. Diniy va dunyoviy ilmu fanlarning o'rnini maktab va madrasadir" [5,66-b].

Behbudiyning har bir fikr-g'oyasi uning chinakam jadid, ya'ni yangilikparvar shaxs bo'lganligini tasdiqlaydi. Uning fikricha, o'zbek xalqi ilm-fanni ravnaq toptirish evazigagina jahonning mutaraqqiy mamlakatlari va xalqlari bilan bo'ylashish baxtiga musharraf bo'lishi mumkin.

Mutafakkir yozadi: "...biz turkistonliklar yakka va tanho yashab, boshqalar bilan muomala va munosabatimiz yo'q edi. Endi zamon o'zgarib, boshqa millatlar bilan maxlut (aralash-M.E.) bo'ldik, shariat va urf-odatlarimiz ustiga qonun va Ovrupo odatlarini bilmoqqa majburmiz. Qonun va Ovrupo odatlarini bilmaganlik uchun mulkdorlarimiz, qozi va milliy ulamolarimiz, aholimiz ko'p tashvish va zarar ko'radilar. Ilgarigi davrda faqat shariatni bilmoq kifoya edi. Endi qonunni ham bilmoq zarurdir" [3]. Behbudiy milliy huquq maktabini yaratish, malakali yurist mutaxassislar tayyorlab yetishtirish millat, xalq, mamlakat ravnaqi uchun nechog'liq ahamiyatga ega ekanligini o'z davridayoq anglab yetgan va bu haqda o'z asarlarida bong urgan. Uning bu sohadagi fikr-g'oyalari hozirgi zamonamiz uchun ham dolzarbdir.

Mahmudxo'ja Behbudiy qonunlarning inson va jamiyat hayotida tutgan o'rniga alohida e'tibor berar ekan, bu to'g'rida shunday deydi: "...Turkiston musulmonlari shariat va odatlariga, o'z zakun (qonun-M.E.) va dinlariga muvofiq tiriklik qilsinlar. Turkiston yahudiy, nasroniy va musulmonlari uchun hammalarining manfaatlarini e'tiborga olaturg'on qonunlar tuzilsin" [2].

Behbudiy o'zi yashagan davrda huquq ilmini mukammal egallagan, Vatan taraqqiyoti va millat farovonligi yo'lida xizmat qiladigan huquqshunos xodimlarni davlatga tayyorlab berishda alohida e'tibor beradi.

Uning ta'kidlashicha, "shariat ilmi madrasalarga, qonun ilmi Rusiya dorilfununlariga o'qilur. Dorilfununga kirmoq uchun, avvalo, o'n sana gimnaziya o'qimoq kerak. Songra to'rt sana dorilfununga o'qib, keyin huquqshunos, mahkamalarda, davlat idoralarida turib, har bir huquqshunos o'z millati, Vatani va davlatining manfaatlarini astoydil himoya qilishi lozim" [3]. Agar davlat dumasida biz Turkiston musulmonlaridan shunday huquqshunos vakil bo'lganida edi, - deb yozadi Behbudiy, - bizni din va millatimiz manfaatlarini muhofaza qilishga harakat qilardi, ammo, bunday yurist bizda yo'q [3]. Shu bilan birga, u millat manfaatlarini himoya qila oladigan, oliy ma'lumotli, huquqshunos mutaxassisligi bo'yicha mukammal bilimlarga ega bo'lgan advokatlar jamiyat uchun nihoyatda zarurligini uqtiradi.

Istiqlol sharofati bilan millat fidoyisi, buyuk ma'rifatparvar jadid bobomiz- Mahmudxo'ja Behbudiyning ezgu nomi oqlandi- tarixiy adolat qaror topdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 30 sentyabrdagi "Ma'rifatparvar jadidchilik harakati namoyandalarini mukofotlash to'g'risida" gi farmoniga asosan, Turkiston jadidchilik harakatining asoschilaridan, buyuk ma'rifatparvar, atoqli adib, pedagog va olim, murabbiy, muharrir, jamoat arbobi – Mahmudxo'ja Behbudiy "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni bilan mukofotlandi. Xullas, hazrat Mahmudxo'ja Behbudiy elim deb, yurtim deb yonib yashadi, ozi yona turib millatga, xalqqa yorug'lik bera oldi, ular yo'lini nurafshon va munavvar qildi. Behbudiyga zamondosh shoir Sayyid Ahmad Vasliy haqqoniy yozganidek:

Mahmudxo'ja Behbudiy bir qahramon edi,

Millat yo'lida dohiyyi oxir zamon edi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Беҳбудий М. Миллатлар қандай тараққий этарлар? // Самарқанд. 1913, 30 июл.
2. Беҳбудий М. Баёни ҳақиқат // Улуғ Туркистон. 1917, 12 июн.
3. Беҳбудий М. Эҳтиёжи миллат // Самарқанд. 1913, 12 июл.
4. Олимов Ш. Маҳмудхўжа Беҳбудийнинг таълимий- ахлоқий қарашлари. // "Маҳмудхўжа Беҳбудий миллат фидойиси ва маърифатпарвар" мавзусида илмий мақолалар тўплами. БухДУ. – Бухоро: "Дурдона" 2014. –92 б.
5. Эргашева М. Жадидларнинг давлат- ҳуқуқий қарашлари. – Бухоро: "Бухоро нашр". 2022. - 444 б.
6. Ўзбекистон юридик энциклопедияси. - Тошкент: "Адолат" нашриёти. 2010.-704 б.